

דף טו, א: "חייב אדם לומר בלשון רבו"

"הלל אומר: 'מלא הין מים שאובים פוסלים את המקוה', שחייב אדם לומר בלשון רבו". מהו הסגנון החריג שאמר הלל הזקן¹ בהלכה זו, מפאת החיוב לשמור בדייקנות על לשון הרב? מפרש רש"י: "שחייב אדם כו' - כלומר: הין אינו לשון משנה אלא לשון תורה, אלא כך שמעה מפי שמעיה ואבטליון, ורבותי מפרשין: [בלשון] משה רבינו, ולבי מגמגם, שהרי בכמה מקומות לא הקפיד על כך". כלומר, הסגנון המוזר הוא השימוש במידת הלח "הין" האופיינית ללשון התורה, במקום להשתמש בחלופות הרגילות בלשון חז"ל: "תרקב", "שלושה קבין" או "שנים עשר לוג"². בפרט אחד חולק רש"י על רבותיו: לפי פירוש רבותיו, "לשון רבו" היינו לשון תורה, לשון משה רבינו. ואילו רש"י מפרש שמדובר ב"רבו" ממש, היינו שמעיה ואבטליון, רבותיו הישירים של הלל, שאמרו הלכה זו בלשון תורה³. הנימוק שבעטיו חולק רש"י על רבותיו הוא: "שהרי בכמה מקומות לא הקפיד על כך". כלומר, בהלכות אחרות שנה הלל בלשון חז"ל ו"שנו חכמים בלשון המשנה", ולא בלשון התורה, ולכן לא יתכן לפרש שיש חובה לומר את כל ההלכות בלשון התורה, "דאדרבה! מצינו: לשון תורה לחוד [ולשון חכמים לחוד]"⁴. לעומת זאת, ההקפדה לומר בלשון רבו מתאשרת מסוגיות רבות בתלמוד ללא עוררין. בין לפי רש"י ובין לפי רבותיו, שמר הלל את הלשון הארכאית, ופרט לפליאת השומעים על הסגנון העתיק שבו שנה הלל את ההלכה, אין כאן שום פגם והפסד בהצמדות ללשון רבו "הין", במקום הלשון הרגילה יותר.

שינויים סגנוניים רבים בלשון חכמים נתנים ליישוב בדרך זו, שאותו חכם העדיף לומר נוסח ששונה מהמצופה מבחינה לשונית, מהטעם ש**כך שמע מרבו**. כדוגמה לכך נציין את הסברו של הריעב"ץ⁵ לתופעה רווחת בספרות חז"ל: משפטים מעורבים ש**קָצַץ מְדַבֵּר ארמית וְקָצַץ עברית**. הוא מבאר שהטעם ששנה תנא דברייתא של פיטום הקטורת את לשונו באמצע פירוט סממני הקטורת מהשפה העברית ("וְקָלוּפָה שְׁלוֹשָׁה") לארמית ("יַיִן קַפְרִיסִין סְאִין תִּלְתָּא") הוא: "מפני שחייב אדם לומר בלשון רבו, וכך שמעה".

בויכוח שבין רש"י לרבותיו עומד הרמב"ם בשיטת רש"י, שהלל אחז בלשון שמעיה ואבטליון, אלא שהוא קבל מסורת מאביו שיש לקרוא "מְלֵא הֵינִי" (וכך מנוקד במסכת עדיות פ"א מ"ג בהוצאת הר"י קאפח ע"פ כתי"ק של הרמב"ם), וכך פרש בפירוש המשניות, ששמעיה ואבטליון שהיו גֵרִים "נשארה בלשונם עלגות הגוים, והיו אומרים במקום 'מְלוֹא הֵינִי' - 'מְלֵא הֵינִי', והיה הלל אומר כך 'מְלֵא הֵינִי', כמו ששמע מהם". ממשיך הרמב"ם: ו"יש מי שקורא 'מְלוֹא הֵינִי', ואומר כי השינוי היה בין הין וחין". כידוע, היו שהתקשו במבטא האותיות הגרוניות, ובמהלך הדורות היו חלקים מעם ישראל שהחליפו בין האותיות ה' וח' (כגון ר' חייא; מגילה כד, ב).

¹ אמנם, יש מפרשים שהמשפט "חייב אדם לומר בלשון רבו" אינו נימוק לשינוי הסגנון של הלל, כי אם הסבר לחוסר העקביות בסגנונו של עורך המשנה, שלא השווה את המידות, אף שהיה מובן יותר אם היה שונה את דברי הלל ושמאי באותה מדה: "הלל אומר ג' קבין, ושמאי אומר ט' קבין" (שו"ת מהר"ק סימן קע"ו: "דמאחר שהתנאים שהיו לפני רבי שנו משנתן בסגנון זה, גם רבי שנאה כן ולא רצה לשנות לשון רבו"; וכ"כ הגר"א, אליהו רבא, נגעים פ"א, מ"ב).

² אכמ"ל בקביעה זו, שלכאורה נסתרת ממסכת מנחות פ"ט מ"ב. עיין בדיונו המקיף של החה"ח א"ש רוזנטל ("מסורת-הלכה וחידישי-הלכות במשנת חכמים", בתוך: תרביץ, סג, ג, תשנ"ד, עמ' 374-359).

³ ומהו טעם רבותיו שנקטו דווקא כאן לשון תורה? כתב ראב"ד בפירושו לעדיות (הביאורו כאן רמב"ן ותלמידיו): "והטעם לדברי רבו, שרצה לגלות כי מפני שההין היא המדה הגדולה הנזכרת בתורה (בלח) היא החשובה לפסול את המקוה בשאובין, ואידך - לא".

⁴ תוספות שנין בעדיות ע"פ דברי רבי יוחנן (עבודה זרה נח, ב וחולין קלו, ב) לפי נוסח כתבי היד והראשונים.

⁵ סידור רבי יעקב עמדין (ירושלים, תשנ"ד, ח"א, עמ' קמז-קמח).

בפני הרב עובדיה מברטנורא היה נוסח פירוש הרמב"ם כפי שמופיע אצלנו בדפוסים הרגילים, ולפיו: "היו אומרים 'אין' במקום 'הין', כדרך בני אדם⁶ עד היום, שאינם יכולים לחתוך באותיות א' ח' ה' ע'". פירוש השני של הרמב"ם לפי נוסח הדפוסים הוא שהחליפו בין "הין" לבין "הין".

לפי ארבעת פירושי הרמב"ם, אין מדובר כאן רק בסטייה מסגנון הלשון הרווח על מנת לנקוט בלשון התורה המיוחדת (כפירושי רש"י ורבותיו), אלא הלא הלא דבק בהיגוי המלים המשובש שבפי רבותיו. לפי דרכנו נמצאנו למדים עד היכן מגעת חשיבות אמירת ההלכה בלשון רבו!

אך, על כך מקשה הגר"א (ביאורי הגר"א לעדיות) "אם הם אמרו מחמת שלא היו יכולין לחתוך אותיות - יאמר גם הלל שיכול לחתוך אותיות?! מאי 'לשון רבו' שייך בזה?".

שוא ניתן להציע שנחלקו הראשונים בטעמה של חובה זו, כדלהלן:

אפשר לומר שמטרת החובה לומר בלשון רבו, לפי רש"י, היא על מנת לשמור על התורה שבעל פה "שלא תהא מוחלפת" מלשונה המקורית, ובמיוחד לאור העובדה שישנם מקרים ששינוי קל מלשון רבו עלול להשפיע על המשמעות וכך יפשו בדבר הלכה. לפיכך, במקרה שידוע שלשון הרב העלגת שבשה את לשון רבו, יש להחזיר עטרה ליושנה ולומר את הלשון המקורית, בניגוד לרבו העלג.

ברם, לפי הרמב"ם, אין כאן שימור הלשון המקורית שבה נאמרה ההלכה, שהרי כאן לשון רבותיו של הלל לא נשתלשלה בדיוקנות מלשון משה רבינו ועד אליהם, אלא נשתבשה בפייהם מלשון רבותיהם עקב עלגותם, שלא הכירו לְדַבֵּר יְהוּדִית בדקדוק. יתכן שטעם הדבר, לפי הרמב"ם, הוא טעם זה: "כי ע"י הדיוק יזכור דבריו יותר טוב"⁷. חובת האדם לומר בלשון רבו נועדה לְמַקֵּד את הלומד בפרטי הפרטים כדי שיוכל להשמיע בדיוק את ששמע, אף אם רבו מדבר בלעגי שפה, כי עצם שימת הלב לפרטים תועיל הן להבנת הלימוד והן לזכירתו.

עכ"פ, הגר"א דחה פירושים אלה והלך בדרך פירוש הרמב"ם (שבדפוס), אלא שהוא שכלל אותו מעט: אין כאן אחיזה בלשון עלגים, כי אם ייתור מלה כלשון רבותיו, ייתור שנבע ממבטאם העלג, דהיינו: שמעיה ואבטליון, מחמת עלגות לשונם, היו אומרים "אין" במקום "הין", ולכן אמרו מלה מיותרת: "מלוא", כדי שלא יובן בטעות "אין" מים שאובים פוסלים את המקוה". אך הלל, אע"פ שיכול היה לבטא יפה את האות ה', הקפיד על ייתור לשון רבותיו ואמר "מלוא" הין"⁸.

⁶ נ"א: בני אדם.

⁷ לשון מו"ר, הרב משה צוריאלי (בית יחזקאל - הלכות דעות, עמ' רמ"א).

⁸ ראה הגהות מהרצ"ה חיות כאן וע"ע בדברי הר"ב פוזן (לשונונו לעם, מב, ד, תמוז תשנ"א, עמ' 147-148) אודות תרגום אונקלוס לשמות ל, כד. בנוסף לפירושים נוספים למשנה זו שניתן למצוא במאמר בתרביץ הנ"ל, ניתן להציע אף זאת: ישנה תופעה בלשון חכמים, של השמטת ן' סופית (וכן ם'), ולכן המלים "הין" ו"היא" נהגו באופן זהה (ובכתב יד של הספרי אף נכתב לפעמים "היא" במקום "הין"!). אולי הלל היה אומר "היא" במקום "הין", כפי ששמע מרבותיו.